

પ્રસિદ્ધિ તારીખ ૩૦ નવેમ્બર, ૨૦૧૬

ISSN : 0976-3279

પ્રગતિશીલ શિક્ષણ

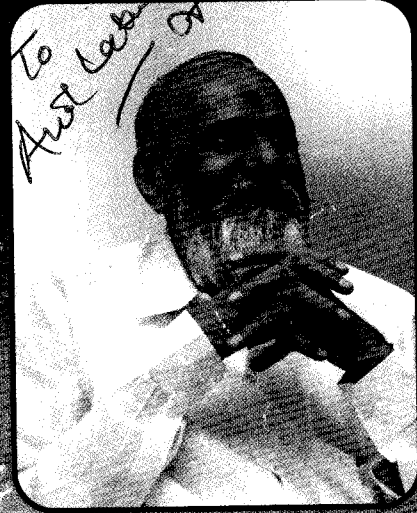
૨૧મી સદીના સંવાદી વિકાસનું ચિંતન કરનાર શિક્ષકોનું માસિક
નવેમ્બર ૨૦૧૬, વર્ષ : ૧૬, અંક : ૧૧, નકલ દીઠ રૂ. ૨૦/-

વિશ્વ ગુજરાતી સમાજ દ્વારા ગુજરાત પ્રતિભા એવોર્ડ
ગુજરાતના વારસાને શુભંત રાખનાર ગૌરવવંતા ગુજરાતી

પંકજશ્રી કુમારપાળ દેસાઈ
સાહિત્ય, શિક્ષણ, પત્રકારત્વ, જૈન ધર્મ
દર્શન, વિવેચન ક્ષેત્રે આગવું પ્રદાન
કરનાર પંકજશ્રી કુમારપાળ દેસાઈને
વર્ષ ૨૦૧૫નો એવોર્ડ

અભિનંદન
તા. ૧૯-૧૧-૧૬

ડૉ. સી. એલ. પટેલ
ચારુતર વિદ્યામંડળના અધ્યક્ષ
શિક્ષણક્ષેત્રના ભિષ્મપિતા, ભડવીર
ડૉ. સી. એલ. પટેલ, નવા વલ્લભવિદ્યાનગરના
પ્રવર્તક અને અનેકવિધ શિક્ષણસંસ્થાઓના
દેષ્ટવંત સંસ્થાપકશ્રી વર્ષ ૨૦૧૬નો એવોર્ડ

તંત્રી : પુરુષોત્તમ ગો. પટેલ
પરામર્શક : રવીન્દ્ર દવે, ગુણવંત શાહ
સહતંત્રી : વિનાયક ઘોષ્ટ્રે
વ્યવસ્થાપક તંત્રી : અનિલ પટેલ

શિક્ષણ અને સામાજિક મૂલ્યો

અનિલ લકુમ

(ડૉ. અનિલ લકુમનો એક અધ્યયનપૂર્ણ લેખ.
ડૉ. લકુમ સમાજશાસ્ત્રના વિદ્વાન પ્રાધ્યાપક છે.)

પ્રસ્તાવના :

વ્યક્તિનો જન્મ કુટુંબમાં થાય છે. કુટુંબમાં જન્મ્યા પછી કુદરતી ક્રમ પ્રમાણે વિકાસ થાય છે. બાલ્યાકાળથી વિકસતા સમાજની અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે સંપર્કમાં આવે છે. સમાજની મહત્વની સામાજિકીરણની પ્રક્રિયા દ્વારા તેના વર્તન, ભાષા, સંસ્કાર, આચાર-વિચાર, મૂલ્યો, ટેવો વગેરે કેળવાય છે. કુટુંબ, પડોશ, મિત્રજૂથના સંપર્કમાં આવ્યા પછી શાળામાં પ્રવેશ મેળવે છે. શાળા-કોલેજમાં પોતાના કુટુંબ સિવાય અન્ય જ્ઞાતિ, ધર્મ, સંપ્રદાયના બાળકો-વિદ્યાર્થીઓ સાથે સંબંધોથી જોડાય છે. આમ શાળા-કોલેજોમાં આવ્યા બાદ અનેક ફેરફારો પરિવર્તનો તેનામાં આવે છે. શાળા-કોલેજ દરમિયાન મેળવેલા અનુભવો અને શિક્ષણ તેના જીવનનું ઘડતર કરે છે. જે સામાજિક મૂલ્યો આધારિત શિક્ષણ મળ્યું હોય તો જીવનનું સાચું ઘડતર થાય છે. અન્યથા તેનામાં અનેક વિકૃતિઓ અને મર્યાદાઓ જન્મે છે. શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલા બધા જ લોકો સામાજિક મૂલ્યોને માનવસમાજ અને માનવજીવન માટે મહત્વના ગણે છે.

ભારત દેશના બંધારણમાં જે સામાજિક મૂલ્યોનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે, તે સામાજિક મૂલ્યો

અને માનવીય અધિકારોને કેન્દ્રમાં રાખી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં તે મૂલ્યોનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તે સામાજિક મૂલ્યો અને માનવીય અધિકારોને કેન્દ્રમાં રાખી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં તે મૂલ્યોનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્યો આધારિત શિક્ષણ સમાજ અને રાષ્ટ્ર માટે અનિવાર્ય છે તેવું માનવામાં આવે છે. દેશમાં શાળા અને કોલેજોમાં મૂલ્યો આધારિત શિક્ષણ દાખલ કરી દીધું છે, પરંતુ પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે મૂલ્ય આધારિત શિક્ષણ અપાય છે ખરું ?

મૂલ્ય શિક્ષણ :

દેશનાં બાળકો અને ભાવિ નાગરિકોમાં ઉચ્ચ માનવીય મૂલ્યોનો વિકાસ થાય તેને મૂલ્ય આધારિત શિક્ષણ કહેવામાં આવે છે. દા.ત. રાષ્ટ્રીય ભાવના અને એકતા, સમાનતા, માનવતા, પ્રામાણિકતા, સર્વધર્મ સમભાવ, પ્રેમ-કરુણા, બંધુત્વ, ન્યાય, નિષ્ઠા, સેવા, મદદ વગેરે.

મહાત્મા ગાંધીજી :

જે શિક્ષણથી મનુષ્યના શરીર, મન અને આત્માના માનવીય ગુણોનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તે મૂલ્ય પ્રેરિત શિક્ષણ કહેવાય.

સામાજિક સંસ્થાઓમાં શિક્ષણ મહત્વની સામાજિક સંસ્થા છે. શિક્ષણ વ્યક્તિને સમાજ સાથે સમાયોજન

સાધવામાં મદદરૂપ બને છે. મૂલ્યો આધારિત શિક્ષણ સાચા નાગરિકો બનાવવા સક્ષમ હોય છે.

વાસ્તવિકતા :

સૈદ્ધાંતિક અને બંધારણીય રીતે આપણી શિક્ષણ પ્રણાલિકા મૂલ્ય-શિક્ષણ આધારિત છે. પરંતુ વિચિત્રતા અને વિરોધાભાસ એ છે કે ભારતીય સમાજનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં મૂલ્યોની કટોકટી અથવા મૂલ્યોનું અધઃપતન થઈ રહ્યું છે. સમાજનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં વ્યાપક ભ્રષ્ટાચાર પ્રવર્તે છે, જે મૂલ્યો માટે પડકારરૂપ છે. કહેવાતો શિક્ષિત-ભદ્રવર્ગ પણ આમાં સામેલ છે. સમાજ માટે જે રોલમોડેલ હોય તે જ મૂલ્યો વગરનો હોય તો નવી પેઢી પાસે મૂલ્યો અનુસરવાની કે આત્મસાત્ કરવાની અપેક્ષા કેવી રીતે રાખી શકાય? પ્રોફેસરો, શિક્ષકો, વકીલો, ડોક્ટરો, એન્જિનિયરો, વહીવટી અધિકારીઓ, રાજકીય નેતાઓ, ધાર્મિક સંતો, મહંતો વગેરે દેશના સાચા નાગરિક બનવા સક્ષમ હોતા નથી. મૂલ્યો આધારિત શિક્ષણ જ દેશને સારા-સાચા નાગરિકો તૈયાર કરી આપે છે.

મૂલ્યો આધારિત શિક્ષણ :

વર્તમાન સમયમાં ભારતીય શિક્ષણ અને શિક્ષણ પ્રણાલી સામે અનેક પડકારો છે. આમાં સુધારા કરવા અંગે અનેક કેળવણીકારોએ પોતાના અભિપ્રાયો રજૂ કર્યા છે. સમગ્ર દેશમાં શૈક્ષણિક સુધારાઓ અંગે વિચારવાનું શરૂ થઈ ચૂક્યું છે. દેશની અને રાજ્ય સરકારોએ આ દિશામાં કેટલાક સ્વૈચ્છિક પ્રયોગો પણ અમલમાં મૂક્યા છે.

રાષ્ટ્રીય ભાવના અને એકતા :

દેશના નાગરિકોમાં માનવીય ગુણો અને મૂલ્યો બાળપણથી શિક્ષણ દ્વારા બાળકોમાં રોપવામાં આવે તે જરૂરી છે. દેશના નાગરિક તરીકે મહત્વના

સામાજિક અને શૈક્ષણિક મૂલ્યોનું આંતરિકકરણ થવું જોઈએ. સરકારી પાઠ્યપુસ્તકોની શરૂઆતમાં “ભારત મારો દેશ છે, બધાં ભારતીયો મારા ભાઈ-બહેન છે.” આ સંદેશ-વિચાર પ્રકાશિત કરવામાં આવે અને તેનો ઉપયોગ શિક્ષકો, મા-બાપ કરે તો જ બાળકોમાં રાષ્ટ્રભાવના અને રાષ્ટ્ર પ્રેમ વિકસે. બાળકોમાં કુટુંબ અને શાળા દ્વારા આવા મૂલ્યોનું આંતરિકકરણ કરવાનો પ્રારંભ થવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીયભાવના અને રાષ્ટ્રપ્રેમના મૂલ્યનું આંતરિકકરણ થશે તો દેશના લોકો સંકુચિતતા છોડી જ્ઞાતિ અને ધર્મથી પર થશે અને રાષ્ટ્રીય એકતાનું નિર્માણ થશે.

સંવેદનશીલતા :

પ્રવર્તમાન સમયમાં સમાજમાં માનવીય સંવેદનશીલતા ઘટતી જાય છે. માનવી કઠોર, હિંસક અને દયાહીન બને તે અયોગ્ય છે. આવતી નવી પેઢીઓમાં માનવીય સંવેદનશીલતા ઊભી થાય તે જરૂરી છે. મૂલ્ય આધારિત શિક્ષણ સંવેદનશીલ નાગરિકો તૈયાર કરે છે. આ માટે મહાત્મા ગાંધી પ્રેરિત ‘આશ્રમ ભજનાવલી’ નાં ભજનો સમાજમાં વધુને વધુ ગુંજતા કરવાની આવશ્યકતા છે. દરેક પાઠ્યપુસ્તકના પ્રારંભે નરસિંહ મહેતા રચિત “વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ જે પીડ પરાઈ જાણે રે” પ્રાર્થનાને મુદ્રિત કરવી જરૂરી છે. માનવીય સંવેદનશીલતાવાળાં ભજનો અને પ્રાર્થના વાસ્તવમાં માનવી કેવો હોવો જોઈએ તે રજૂ કરે છે. આચાર-વિચારની મૂલ્ય વ્યવસ્થા કેવી હોવી જોઈએ તેનો આ સરળ ઉપાય છે.

સર્વધર્મ સમભાવ :

દેશમાં સમયાંતરે કોમી સંઘર્ષો થતાં રહ્યા છે. તેનું કારણ સર્વધર્મ સમભાવનું મૂલ્ય સમાજમાં સ્થાપિત

કરવાનો નિરુત્સાહ છે. હિન્દુ-મુસ્લિમ અને અન્ય ધર્મના એકતાના અનેક પ્રસંગો અને પ્રતીકો હાજર હોવા છતાં શિક્ષણમાં તેને યોગ્ય સ્થાન મળ્યું નથી. સર્વધર્મ સમભાવ અને બંધુત્વનાં ઉદાહરણો આપણા પાઠ્યપુસ્તકોમાં સમાવિષ્ટ કરવા જોઈએ. પ્રત્યેક ધર્મના વિદ્યાર્થીને અન્ય ધર્મનાં ધર્મસ્થાનો, સંસ્કૃતિ, આધ્યાત્મિક વિચારો, ધર્મગ્રંથો વગેરેનો પરિચય અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવામાં આવે તો મૂલ્ય-શિક્ષણની સાચી શરૂઆત થાય. રાષ્ટ્રીય ભાવના અને એકતા વિદ્યાર્થીઓને રોજિંદા જીવનમાં આત્મસાત્ કરાવવામાં આવે તો દેશની ઊગતી પેઢીમાં સર્વધર્મ સમભાવ પ્રબળ બને છે.

સમાનતા :

શૈક્ષણિક સંસ્થામાં સાથે ભણતા વિદ્યાર્થીઓમાં જ્ઞાતિ, ધર્મ અને સામાજિક-આર્થિક દરજ્જા વગેરેના તફાવતો હોય છે. આ તફાવતો અસહિષ્ણુતા ન જન્માવે તે પ્રકારનું મૂલ્ય-શિક્ષણ અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવું જોઈએ. ધર્મ, જ્ઞાતિ કે અનામતપ્રથાના નામે વિરોધો અને ઘર્ષણો ન થાય તેના માટે વિદ્યાર્થીઓમાં તંદુરસ્ત ચર્ચા થવી જોઈએ. યોગ્ય અને સાચી જાણકારી મળવાથી સમભાવ વિકસે છે. દેશના બંધારણમાં સમાનતાનું મૂલ્ય અગ્રસ્થાને છે. દેશના નાગરિક તરીકે બધા જ સમાન છે. ભેદભાવનો છેદ ઉડાડી દીધો છે. બંધારણમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યોની માહિતી-જાણકારી ભિન્ન જ્ઞાતિ અને ધર્મના વિદ્યાર્થીઓને મળવાથી એકબીજા પ્રત્યે આદરભાવ વિકસે છે.

સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા :

દેશના બધા નાગરિકોનો સર્વાંગી વિકાસ થાય અને રાષ્ટ્રીય પ્રવાહમાં અને વિચારધારામાં બધા ઓતપ્રોત થાય તેના માટે સ્ત્રી શિક્ષણ ઉપર ભાર

મૂકવામાં આવ્યો છે. સ્વતંત્ર ભારતના બંધારણ દ્વારા સ્ત્રી અને પુરુષ સમાનતાના મૂલ્યને સ્થાપિત કરવા અને લોકશાહી સમાજમાં એક જવાબદાર નાગરિક તરીકે દેશની પ્રગતિમાં પુરુષની સાથે સ્ત્રી શિક્ષણ ઉપર ભાર મુકાયો છે. માનવ, સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસ માટે શિક્ષણ અગત્યનું પરિબળ છે જે જાતિભેદ દૂર કરવા માટે મદદરૂપ થઈ શકે છે. રાષ્ટ્રના નિર્માણ અને પુનઃનિર્માણમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેનું યોગદાન રહેલું છે, જો એમાંથી કોઈ એક વર્ગ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી જાય તો રાષ્ટ્રનું યોગ્ય નિર્માણ થઈ શકે નહિ. શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીનીઓ (યુવતીઓ) પોતાને સલામત અનુભવ કરે તે માટે વિદ્યાર્થીઓ (યુવકો)માં સ્ત્રી દાક્ષિણ્ય અને સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતાની વિચારધારા સ્વીકૃત બને તે જરૂરી છે.

વિકલાંગો :

દેશમાં અનેક શારીરિક અને માનસિક રીતે વિકલાંગ વિદ્યાર્થીઓ કાં તો સાથે ભણતા હોય છે અથવા પડોશમાં રહેતા હોય છે. તેઓની કુદરતી મર્યાદાઓને ધ્યાનમાં રાખી માનવીય અભિગમ અપનાવી તેમની સાથે સમાનતાભર્યું અને મદદરૂપ વર્તન અને વ્યવહાર થાય તે જરૂરી છે. આ પ્રકારનું હકારાત્મક વાતાવરણ અને વલણ મૂલ્ય શિક્ષણમાં ઢાળવું અનિવાર્ય છે.

વિદ્યાર્થીઓ પોતાના રોજિંદા જીવનમાં અનેક મહત્વનાં સામાજિક મૂલ્યો જેવાં કે પ્રામણિકતા, નિષ્ઠા, મદદ, સેવા, ન્યાય, પ્રેમ-કરુણા વગેરેનો ઉપયોગ કરે અને દિશાના સક્રિય પ્રયત્નો કરે તેવા પ્રકારના મૂલ્યશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ ઘડાય અને અમલમાં મુકાય તે સમયની માંગ છે.

- આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, કાંકણપુર, તા. ગોધરા. મો. ૯૪૨૭૫૯૫૯૫૦